

В.П. ПАНТЕЛЕЄВ,
доктор економічних наук, доцент
Національна академія статистики,
обліку та аудиту

М.М. МАТЮХА,
кандидат економічних наук, доцент
Київський національний торговельно-
економічний університет

... не находят этому (пока)
никакого научного объяснения
Януш Леон Вишневский,
Малгожата Домагалик
Между строк

КОНТРОЛЬ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

В умовах сучасного розвитку наукових знань в галузі контролю втручаються джерела формування і його постановки як системи інформаційних знань та прикладної науки. Глибоке вивчення контролю потребує дослідження розкриття проблем контролю в теорії економіки.

Питання контролю в економічній теорії носять проблематичний характер, вони являють собою не до кінця вивчену ділянку науки, яка потребує узагальнення і класифікаційного розгляду. Слід враховувати, що розвідки питань контролю в економічній теорії не виокремлюються в окремі видання чи дослідження; як правило розробки в даній сфері проводиться як частина сучасного розуміння певної сфери контролю. Теоретичні засади економіки служать надійною основою для обґрунтування науки контролю і проблем його розуміння, а також створення концепції контролю.

Теоретичні основи контролю як прикладного напрямку науки розглядаються як в сфері загальноекономічних наук, так і спеціалізованих наук. Загальноекономічне визначення контролю в переважній більшості викладене в працях економістів-управлінців. У той же час вирішення проблем контролю не знайшло належного відображення в економічній теорії.

© В.П. Пантелеєв, М.М. Матюха 2011

Мета дослідження полягає у науковому обґрунтуванні економічного змісту контролю, оцінці впливу основ економічних наук на розвиток феномену контролю. Так, інформаційний ресурс «Google» станом на кінець жовтня 2011 р. пропонує біля 3 млн. значень поняття «економічна теорія», але тільки незначна їхня частина має відношення до контролю.

Зміст контролю

З етимологічної точки зору контроль (від французького – „controle”) – перевірка або спостереження з метою перевірки. Французьке „controle”, у свою чергу, утворилося від латинського „contra” – префікс, що означає „протидію”, тому, що виражено в другій частині слова. Так, у другій частині слова „контроль” міститься слово „роль” (від лат. „role”), тобто міра впливу, значення, ступінь участі в чомусь”. „Ступінь участі в чомусь” – одне із варіантів тлумачення слова „роль”, - розглядається як здійснення будь – якої дії. В цьому випадку у значенні слова „контроль”, окрім „перевірки” або „нагляду з метою перевірки”, випливає ще один зміст цього слова, який іноді не береться до уваги, - протидія чомусь небажаному. В такому розумінні більш правильніше тлумачити слово „контроль” як перевірку, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, виявлення, попередження та припинення протиправної поведінки з боку будь-кого [10,с.8-9].

Розвиток контролю

Економічний контроль є функцією управління продуктивними силами і виробничими відносинами. У своєму розвитку контроль пройшов кілька етапів:

- *описовий*, пов'язаний із збиранням фактів та першочерговим групуванням їх;
- *логіко-аналітичний* — якісний аналіз фактів, потім поєднання якісних і кількісних (математичних) методів наукового пізнання.

Становлення контролю супроводжувалося виникненням економічної теорії, що вплинуло на тлумачення сутності контролю. В економічній теорії поняття контролю пов'язане головним чином із:

- ступенем впливу на економічні суб'єкти та економічні відносини;
- перевіркою діяльності економічних суб'єктів;
- правовим інститутом;
- функцією управління;
- продовженням облікових функцій підприємства.

Викладемо у вигляді таблиці основні погляди творців економічної

теорії на зміст контролю.

Таблиця

Напрями розвитку змісту контролю у науковій думці

<i>Основні представи нки шкіль</i>	<i>Напря розвитку наукової думки</i>	<i>Особливості напрямів щодо контролю</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
А.Сміт	«Класична» школа [7]	Філософське бачення взаємодії та розвитку людини та суспільства і зокрема поняття контролю приділяється значення ступеня впливу держави на ринок через контроль окремих елементів ринку - контроль системи через контроль окремих елементів. Ринок, як система в цілому, вільний тоді, коли вільні всі окремі елементи системи. І навпаки, контроль над ринком в цілому можливий, якщо встановити контроль хоча б над одним, або декількома його елементами
К. Маркс	Марксистська політична економія [6]	Теорія розвиває соціалістичне бачення контролю. Саме розвиток економіки пов'язують із сферою класового контролю – контролю трудящих над економічними процесами, контролем за розподіленням благ
Дж.М. Кейнс	Неокласичний напрям, кейнсианство [4]	Праці Дж.М. Кейнс «Загальна теорія...» стала переломним пунктом в економічній теорії ХХ ст. та в більшості визначає економічну політику країн світу і в наш час, трактує контроль як активну позицію держави на ринку. Головна ідея теорії полягає в тому, що система ринкових відносин не ідеальна та саморегулююча, що максимально можливу зайнятість та економічне зростання може забезпечити тільки активне втручання держави в економіку. Втручання трактується як контроль за ринковими відносинами
Й.А. Шумпетер	Австрійська наукова школа [11]	Головним об'єктом управління та контролю є виконавська праця. Зазначається провідна роль керівника у контролі. Основним вчинком суб'єкта управління розглядається оцінка та усунення встановлених відхилень. Праця з управління займає по відношенню до праці, якою управляють, домінуюче становище: в ієрархії виробництва вона стоїть вище. Критично оцінюється інформація, яка генерується системою бухгалтерського обліку -

Продовження таблиці		
1	2	3
		така інформація, вважається вузькою; тому пропонується розширити обсяг поняття контролю, прийнятий у бухгалтерському обліку
М. Фридмен	Монетаризм, чикагська школа економіки [9]	Контроль пов'язується із монетарним контролем – контролем за грошовою масою в країні. Спираючись на базу даних з економічної історії США, М. Фридменом доведено, що циклічність економічного розвитку має грошову природу: зростання грошової маси в обігу провокує інфляцію. Тому грошова сфера, пропозиція грошей мають бути основними об'єктами державного контролю
Р.Акофф, Татеїсі Кадзума	Нова філософія менеджменту [1, 5, 8]	Найважливіша мета контролю — формування в діловому управлінні стосунків злагоди, а не стосунків панування і підлеглості. Процес контролю полягає у вирішенні менеджментом завдань постійного розвитку організації у справі бізнесу. З цього часу питання ефективного розвитку фірми набувають ринкового характеру, що означає перехід від менеджменту на рівні мислення крамаря до більш динамічного ділового менеджменту. Знали істотних змін як самі завдання контролю, так і його смислове значення. Найважливішим завданням контролю стала не стільки орієнтація фірми на максимальну ефективність у справі використання наявних ресурсів, скільки орієнтація на ефективність розвитку самої фірми, внаслідок чого шанси досягнення бажаних результатів у справі бізнесу значно зросли. В сучасних умовах контроль — це аналітична функція менеджменту, яка включає систему спостереження за ходом процесів у об'єкті управління, сукупність методів порівняння величин параметра, що контролюється, із заданими програмою, систему заходів з виявлення відхилень при досягненні поставленої мети, а також визначення місця, часу, причини і характеру допущених хиб у роботі
Т.Веблен, Д.Коммонс, У. Митчел	Інституціоналізм [2]	Націленість на вироблення теорії соціального контролю над економікою і підпорядкування її суспільним інтересам. Для цього пропонується обмежити приплив ресурсів в галузі, які отримали надмірний розвиток (військово-промисловий комплекс); змінити пріоритети у витрачаннях

Продовження таблиці		
1	2	3
		державних коштів на користь соціальних; регулювати (за допомогою податків і штрафів) ті види виробництва та споживання, які породжують негативні зовнішні ефекти. При цьому державна влада виступає, по-перше, як центр, здатний виражати інтереси суспільства в цілому, по-друге, - як сила, активно впливає на хід історичного розвитку
	Сучасна економічна думка [3]	Бюджетно-фінансовий контроль, управління на основі екстраполяції; передбачення змін; управління на основі гнучких екстрених рішень. Контролінг, бенчмаркін

Наведені у таблиці окремі риси змісту контролю свідчать про кроки творців економічної думки вирішення засобами контролю соціальних та економічних проблем.

Середина ХХ століття ознаменувалася появою нової економічної течії – інституціоналізму — напрям сучасної економічної думки, об'єктами дослідження якого є певні інститути (корпорація, держава, профспілки), а також правові, психологічні та морально-етичні аспекти. Ці інститути, на думку представників інституціоналізму, — рушійні сили розвитку суспільства. Теоретики інституціоналізму критикували вади традиційної економічної школи за відрив від соціальних проблем, виступали за соціологізацію економічної науки. Теоретики-інституціоналісти враховують такі нові явища сучасного суспільства, як планування і прогнозування, розширення внутрішнього ринку за допомогою орієнтації на масове споживання [2].

При описі процесу розвитку управлінської думки економісти звичайно виділяють наступні етапи: бюджетно-фінансовий контроль, управління на основі екстраполяції; передбачення змін; управління на основі гнучких екстрених рішень.

Розвиток управлінської думки щодо першого етапу проходив в 1900-1950 роках, коли в компаніях набуло широкого поширення управління на основі бюджетно-фінансового контролю, для якого були характерні: внутрішня спрямованість звітності та планової інформації і відсутність системної інформації про зовнішні умови діяльності підприємства.

Бюджетний контроль здійснювався в компаніях шляхом внесення поправок в обсяг і структуру доходів / витрат, виробництва і збуту в міру зміни поточної економічної ситуації в країні і в світі за умови збереження

основних напрямків діяльності підприємства. Дана реакція на зміни у розглянутий період була найбільш природна для підприємства, проте вимагала багато часу на усвідомлення неминучості змін, вироблення нових правил поведінки та адаптацію до неї системи управління компанією в цілому. В умовах наростання темпів змін на початку 1950-х років, такий тип управління став просто неприйнятний.

У традиційній системі економіки контроль займає чільне місце у менеджменті компанії. Менеджер націлений на виявлення помилок, відхилень, прорахунків і проблем. При зіткненні інтересів підприємства із зовнішнім середовищем виникла нова система контролю - контролінг, сфера якого набагато ширше традиційного контролю [3].

Контролінг - це управління майбутнім для забезпечення тривалого функціонування підприємства і його структурних одиниць. Служби контролінгу прагнуть так управляти процесами поточного аналізу і регулювання планових і фактичних показників, щоб по можливості виключити помилки, відхилення і прорахунки, як в сьогоднішні, так і в майбутньому.

У 90-х роках ХХ століття стали активно обговорюватися ідеї бенчмаркінгу, нового підходу до управління підприємством, що забезпечує зростання його конкурентоспроможності. Бенчмаркінг зародився наприкінці 50-х років в Японії, але по-справжньому став затребуваний у світі в 90-х, коли набрала силу глобальна конкуренція, посилилася увага до якості і стала особливо гостро відчуватися необхідність адаптації та використання світових досягнень в області виробничих і бізнес-технологій . Природною причиною інтересу до бенчмаркінгу став розвиток систем тотального управління якістю, що дозволяють компанії зрозуміти, що вона робить «погано», і як це може бути зроблено краще. Основна ідея бенчмаркінгу - порівняння результатів своєї діяльності з досягненнями конкурентів.

Використання ідей бенчмаркінгу ознаменувало новий етап у розвитку контролю. Якщо в традиційному контролі стандарти для порівняння беруть із плану свого підприємства, розробленого на основі минулого досвіду, в стратегічному менеджменті - з уявлень компанії про майбутнє, то в бенчмаркінгу їх формують на основі аналізу результатів діяльності основного конкурента. При цьому ставиться завдання безперервного самовдосконалення та досягнення переваги над конкурентом. Але так як конкуренти не стоять на місці і теж самовдосконалюються, то процес розвитку стає загальним, розвиток компаній прискорюється [3].

Зміст та функції науки

Отже, контроль на історичному етапі розвитку суспільства формувався, з одного боку, як факти і дані досвіду, а з другого — як певна система знань — теорія.

Факти становлять реальну основу висновків контролю. Без систематизації й узагальнень, без логічного осмислення явищ та подій не може бути контроль. Факти стають складовою частиною наукових знань тільки тоді, коли вони систематизовані, узагальнені і є основою і підтвердженням законів дійсності. Закони і факти у контролі дістають певну інтерпретацію і є основою управління економікою за умови, що вони узагальнені в теорії. Основною функцією контролю є наукове дослідження — процес вивчення певного об'єкта (предмета або явища) з метою встановлення закономірностей його виникнення, розвитку і перетворення для раціонального використання у практичній діяльності людей. Тому виникає потреба розвитку економічного контролю як системи наукових знань.

Поняття науки ґрунтується на змісті і функціях її у суспільстві. Змістом науки є:

теорія як система знань, що є формою суспільної свідомості;

суспільна роль у практичному використанні рекомендацій для створення благ, що є життєвою потребою людей.

Важливою функцією науки є розвиток системи знань, що сприяють найбільш раціональній організації виробничих відносин і використанню продуктивних сил в інтересах усіх членів суспільства і кожного зокрема. Вона включає в себе ряд конкретних функцій:

- пізнавальну — задоволення потреб людей у пізнанні законів природи і суспільства;

- культурно-виховну — розвиток культури, інтелектуального виховання людини;

- практично-дійову — удосконалення виробництва і системи суспільних відносин, тобто функцію безпосередньої продуктивної сили матеріального виробництва.

Предмет науки — це пов'язані між собою форми руху матерії або особливості відображення їх у свідомості. Матеріальні об'єкти природи визначають існування багатьох галузей знань. Систематизація наукових знань є адекватним відображенням, відтворенням структури об'єкта в системі наукових знань про нього. Отже, наука — це знання, зведені у систему.

Наука — це динамічна система знань, які розкривають нові явища у суспільстві і природі з метою застосування їх у практичній діяльності людей.

Економічна наука розвивається разом із розвитком продуктивних сил і виробничих відносин у конкретних суспільно-економічних формаціях. Розвиток кожної науки ґрунтується на її власних законах та історичних умовах, притаманних певній формації. Разом з тим у кожній формації діють загальні економічні закони, які впливають на розвиток науки.

Отже, виходячи із концепції науки, економічний контроль є динамічною системою економічних знань, спрямованих на виявлення та усунення негативних явищ у розвитку продуктивних сил і виробничих відносин з метою своєчасного регулювання їх у розширеному відтворенні суспільно необхідного продукту для життєдіяльності людей.

Розвиток контролю мав кілька етапів, від описового до логіко-аналітичного. Економічний контроль інтегрується з іншими функціональними економічними науками. У процесі взаємодії досягнення однієї науки вивчаються методами і засобами інших наук. Так, інформацію про розвиток економіки збирає, аналізує та узагальнює статистика, хоч ці інформаційні потоки утворились внаслідок взаємодії і впливу на процеси планування, бухгалтерського обліку, аудиту й аналізу господарської діяльності, фінансування та інших економічних наук. Правдивість цієї інформації, її об'єктивність і достовірність встановлюють економічним контролем.

Економічний контроль, використовуючи наукову теорію, виконує суспільну роль у забезпеченні практичними рекомендаціями виробництва життєво необхідних благ для задоволення потреб людей. Виявляючи диспропорції і негативні явища у суспільстві, контроль дає змогу усунути їх і запобігає повторенням, а також сприяє раціональній організації виробничих відносин і оптимальному використанню продуктивних сил. Економічному контролю як галузі економічної науки притаманні інтегративні риси у дослідженні продуктивних сил і виробничих відносин, тому він безпосередньо впливає на оптимізацію економічних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ :

1. Акофф Р. Планирование в больших экономических системах. — М.: Советское радио, 1972. — 222 с.

2. Веблен Т. Теория делового предприятия. Центр эволюционной экономики. Академия народного хозяйства при правительстве РФ. — М.: Дело. — 288 с.
3. Голиков А.П., Черномаз П.А. Международные экономические термины: словарь-справочник. Учебное пособие. — К.: Центр учебной литературы, 2008. — 376 с.
4. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Ассоциация российских вузов. — М.: Гелиос АРВ, 1999. — 352 с.
5. Мамалуй О.О. Основи економічної теорії. Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 480 с.
6. Маркс К. Капитал. Критика политической экономики. — Т.1./ К.Маркс, Ф.Энгельс. Соч. Изд. 2-е. — М.: Политиздат, 1960. — Т. 23. — 785 с.
7. Сміт А. Исследования о причинах и богатстве народов. В.А. Афанасьев, пер. с англ. — М.: Эксмо, 2007. — 957 с.
8. Татзиси Кадзума. Вечный дух предпринимательства — К.: Укрзакардонсервис, 1992. — 204 с.
9. Фридмен Милтон. Капитализм и свобода / Пер. с англ. — М.: Новое издательство, 2006. — 240 с.
10. Шевчук В.О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (Проблеми теорії, організації, методології) / Шевчук В.О. — К.: Держ. торг.—экон. ун-т, 1998. — 371 с.
11. Шумпетер Й. Теория экономического развития. — М.: Прогресс. — 1982. — 456 с.,